

Bjørn Bering

Arkivlandskap i endring
Arkivinstitusjoner i endring
1905 - 2005

Oppgaven er å si noe om hvordan norske arkivinstitusjoner har endret seg fra 1905 til i dag. Arkivinstitusjon er her forstått som organisasjon som bevarer arkiver og gjør disse tilgjengelige for brukere. Dette er minimumsdefinisjonen. Arkivinstitusjoner har også andre funksjoner og oppgaver.

Spørsmålet er om ”endring...” - endring av og i hva?

- typer av institusjoner, antall og størrelse, forvaltningsmessige og organisasjonsmessige tilknytninger? (institusjonell infrastruktur)
- Samfunnsmessig funksjon og virkeområde ? (funksjonelt)
- Selvfølgelig, ambisjoner, mål og innsatsområder? (profesjon og politikk)

Jeg vil legge vekt på å si noe om endring langs flere av disse linjene. Det må bli brutte linjer – og blikket vil gå fram og tilbake mellom historien og situasjonen i dag.

”Veien fram går først tilbake”?

Professor Francis Seiersted kommenterer til ulike historikers fremstilling av Norgeshistorien at ”...*sammenstillingen av dem minner oss om at virkeligheten i all dens mangfold ikke kan gripes en gang for alle. Når fortiden skal fremstilles må det skje ved at man skaper forestillinger som best kan forstås som konstruksjoner, modeller, bilder eller teorier om virkeligheten*” (P2-akademiet, 10.2.96).

Slik sett, vil til og med den som skal fortelle litt om norske arkivinstitusjoner i de siste hundre år enten selv lage konstruksjoner og teorier, eller forsøke å fremstille andres teorier (det første er klart det morsomste).

Våre konstruksjoner om fortiden er ikke noe vi bygger av det historiske stoffet alene. Vi tar med oss våre metaforer og modeller og legger dem ned på en fortid da de ikke var i bruk og kanskje ikke ville ha blitt forstått.

”*Veien fram, går først tilbake*”, skrev poeten (Bjørn Nilsen) og ville vel si at innsikt i fortiden gir orienteringspunkter for fremtiden. Like sikkert er det at veien tilbake, begynner her vi er nå: med våre forestillinger om hva vi var og

hvorfor vi er som vi er. Teorier om årsaker er i ettertid. *”Livet kan forstås baklengs, men det må leves forlengs”*, skrev Kierkegaard.

Fremveksten av våre historie- og kulturformidlende institusjoner fram mot 1905 og mot første verdenskrig kan sees i lys av noen kulturpolitiske strømninger (”konstruksjoner” om fortiden, jf Seiersted)

1. historie og kulturtradisjon som legitimitetsgrunnlag for den norske nasjons- og statshevdelsen.
2. romantikkens dyrking av bondekulturen som nasjonens egentlige kulturgrunnlag
3. utvidelse av demokratiet og av det lokale selvstyret
4. synliggjøring av nye samfunnsgruppers kulturelle interesser og identitetsskapende elementer

Når institusjoner som arbeider med kulturhistorisk formidling i vår tid forstår seg selv ”baklengs”, formulerer de seg gjerne i forhold til disse konstruksjonene. Bare ordet ”folkemuseum” alene gir konnotasjoner til alle disse fire idéhistoriske konstruksjonene. Og museumsutvikling etter andre verdenskrig har sammenhengende funnet sted i dialog med - og kritisk oppgjør med - forestillingen om bondesamfunnet som nasjonens kulturgrunnlag, og med ideer om å verne og synliggjøre nasjonale identitetsverdier. Det var lenge slik at man ikke kunne skrive om museer uten å ta inn noe om å frigjøre seg fra bondekultur, nasjonal identitetsbygging og statshevdelse - det vil si løsrive seg fra museumstradisjonen fra 1905. Dette er blitt fraser som det knapt går an å si lenger.

Og når man diskuterer biblioteksutvikling med ledelsen i Norsk Biblioteksforening, blir man alltid minnet om at folkebibliotekene begynte som en frivillig folkebevegelse, en kulturel reisning som trakk brede lag av befolkningen inn i offentlighet, kunnskapssamfunn og lokaldemokrati – og at dette utgangspunktet fra siste del av 1800-tallet er nødvendig når man skal forstå bibliotekenes samfunnsmessige rolle og vurdere bibliotekspolitikk i dag.

Begrepene folkemuseum og folkebibliotek er identitetsbærende og har historisk mening. ”Folkearkivet” fikk vi aldri.

Arkivarer beskriver sjelden endringer og endringsbehov i arkivlandskapet opp mot fortellinger om en felles og sammenbindende tradisjon, og enda sjeldnere i et kritisk oppgjør med denne tradisjonen. Vi bruker ikke vår egen historie til å finne ut hva vi ønsket å være, om vi ble det vi ønsket – eller hvorfor vi endrer oss.

I det som nå kalles ABM-prosessen har dette hatt konsekvenser for omverdens oppfatninger av vår identitet som profesjon og institusjonsmiljø, på tre plan:

- A(arkivinstitutionene) blir politisk i stor grad utfordret til å forholde seg til felles utfordringer for ABM-sektorene, i mindre grad til å utvikle sin historiske egenart og løse sitt særlige samfunnsoppdrag.
- A fremstår i mindre grad enn B(bibliotekene) og M(museene) som en sektor med tydelig identitet og felles interesser: faglig og institusjonelt.
- A blir i mindre grad enn B og M behandlet politisk som samfunnsinstitusjoner som er utviklet gjennom samordning og arbeidsdeling mellom forvaltningsnivåene.

Det er nesten så en kan spørre seg: Har arkivene en egen historie?

(Jeg vet det er å trekke det langt å snakke om dette som politiske konsekvenser av en tradisjon– men opplever tendensene som viktige . Det har å gjøre med det som min psykiatriker pleier å si, at ”den som ikke kan leve alene, kan heller ikke leve sammen med en annen”.)

Mine konstruksjoner omkring våre arkivinstitusjoners historie vil knytte seg til noen spørsmål til institusjonenes virkeområde og profil:

- forvaltningens forlengede arm?
- historieforskningens tjener?
- demokratiets og rettsstatens infrastruktur?
- nasjonale, regionale og lokale kulturinstitusjoner?
- dokumentasjonssentra, øko-institusjoner, dialoginstitusjoner, historiefortellere, kritiske korrektiver?
- enhetsarkivet?

1905- : forvaltningens forlengede arm og historieforskningens tjener?

I 1904 ble det lagt til Riksarkivaren å stå for den samordningen av landets arkivvesen som departementet inntil da hadde håndtert selv. Institusjonene innenfor dette Arkivverket i 1905 var Riksarkivet i Kristiania og sentralarkivene eller stiftsarkivene i Trondheim (1850) for Trøndelag og nordover og i Bergen (1884) for Vestlandet. De to sentralarkivene hadde ansvaret for arkivene til regionale statsorganer i sine områder. Dette nye statlige Arkivverket i 1904 hadde ti ansatte, åtte i Riksarkivet og to i stiftsarkivene. Det var det hele.

Riksarkivet i Kristiania rommet også stiftsarkivene for de deler av landet som ikke ble dekket av institusjonene i Trondheim og Bergen. Når disse nå ble trukket inn under et nytt statlig arkivverk, ble de samtidig utgangspunktet for et

langsiktig arbeid med å bygge ut regionale ledd. Det tok 90 år å få etablert våre nåværende åtte statsarkiver (statsarkiver fra 1919, tidligere stiftsarkiver):

- Trondheim, 1904 (1850)
- Bergen, 1904 (1884)
- Oslo, 1914
- Hamar, 1917
- Kristiansand, 1934
- Stavanger, 1970 (kontor under statsarkivet i Bergen fra 1949)
- Tromsø, 1987 (kontor under Trondheim fra 1950)
- Kongsberg, 1992
 - Aust-Agder-Arkivet ble knyttet til Arkivverket i 1958, med en stilling som institusjonens leder
 - Samisk Arkiv, tilknyttet Arkivverket i 2005

”.. alle etableringene av nye statsarkiv før første verdenskrig – Trondheim, Bergen og Oslo – skjedde som avskallinger fra Riksarkivet. Statsarkivene i Hamar, Kristiansand og Kongsberg artet seg som avskallinger fra Statsarkivet i Oslo, mens Stavanger og Tromsø sprang ut fra henholdsvis Bergen og Trondheim” (Ole Kolsrud, 2004).)

Den store utviklingen av Arkivverkets organisasjon har ellers funnet sted de siste 30/40 årene. Ved utgangen av 2004 var det ansatt 237 personer i Arkivverket, 103 i Riksarkivet og 134 i statsarkivene.

Statsarkivene står som resultater av hundre års arbeid for å utvikle regionale ledd i et statlig Arkivverk. Dette skjedde uten direkte tilknytning til lokal og regional forvaltning, heller ikke til den øvrige regionale stat. Statsarkivene ble etablert ved ”avskallinger” (Kolsrud) internt i Arkivverket og representerer sine egne særregioner.

I begrepet regionalt ledd ligger en dobbelt forankring: i etaten og i regionen. Det er interessant å se på våre statsarkiver – den rollen de har spilt og kan spille i utviklingen av arkivlandskapet – i dette dobbelte perspektivet: på den ene siden ledd i Arkivverket og Riksarkivarens medarbeidere og på den andre siden regionale kulturinstitusjoner. Dette er ingen motsetning; men det har likevel vært en forskjell i vektlegging og profilering, som også er reflektert i den omtalen av statsarkivene vi kan finne i utredninger og offentlige styringsdokumenter.

Kanskje kan man være så dristig å si at også våre nåværende statsarkivarer som personer representerer litt ulike profiler i forhold til disse dimensjonene? – At noen har vært og er tydeligere enn andre i den ene av disse rollene? Vi kan se ulikheter i vektlegging på flere plan:

- oppfattelse av tilsynsrollen, og av forholdet mellom tilsyn og regionalt utviklingsarbeid
- statsarkivet som partner og pådriver i forhold til fylkeskommune/kommuner, spesielt i arbeidet med kommunale arkiver
- statsarkivet som samarbeidspartner for organisasjoner og andre regionale institusjoner
- statsarkivet som regional bevaringsinstitusjon for privatarkiver og som aktiv aktør i privatarkivarbeidet

Ulikhetene statsarkivene i mellom er blitt klart mindre de siste ti årene, men er fortsatt der.

Riksarkivet var i tiårene etter 1905 preget av 1) sitt utgangspunkt som et regjeringskontor og primært et redskap for administrasjonen, og 2) økende forventinger om å fylle en rolle som støtte for historisk forskning. – eller også som forskningsinstitusjon.

I 1912 beklaget våre fremste historikere i brev til Kirkedepartementet at Riksarkivet ikke kunne fylle sin egentlige rolle: *”Det står for oss som det naturlige, at riksarkivet indtok pladsen som den ledende institusjon i norsk historieforskning, fordi riksarkivet forvalter en væsentlig del av materialet til vor nationale, politiske og økonomiske historie”*

Da Kristian Koren tiltrådte som Riksarkivar 1. jan 1913, sa han seg delvis enig med professorene... *”Riksarkivet hadde vært henvist til å fungere mer som vesentlig administrativ institusjon med besvarelse av innløpne forespørsler og mer praktisk-juridiske undersøkelser”*.. og at RA måtte settes i stand til å fylle begge oppgavene... *” eller med større rett: begge dele av oppgaven”* - Altså: både administrativ virksomhet og forskning/forskerservice.

Arkivverket og etter hvert våre øvrige arkivinstitusjoner har i mye utviklet seg etter Korens ambisjon *”begge dele av oppgaven”* . Institusjonene i Norge har vært tydeligere i sine profilering av arkiv som både arkivdanning /forvaltningsdokumentasjon og som kulturarv/forskningsformidling enn tilfellet har vært i en del andre land. Det er fortsatt en spenning her som går tvers gjennom denne forsamlingen.

Formuleringen i historikernes initiativ i 1912 som peker på Riksarkivets profil som forskning- og formidlinginstitusjon, er ellers uklar – *”... den ledende*

institution i norsk historieforskning, fordi riksarkivet forvalter en væsentlig del av materialet til vor nationale, politiske og økonomiske historie”

Det er ikke enkelt å vite om professorene her ønsket seg et Riksarkiv som brakte fram og formidlet ny kunnskap om norsk historie – eller om de bare ønsket seg bedre service overfor universitetets egne forskere. Med formuleringen pekte de uansett mot et sentralt tema i diskusjoner om våre arkivinstitusjonenes selvforståelse og strategiske ambisjon: Forskning og/eller forskerservice, historiefortelling / kunnskapsformidling og/eller arkivformidling?

Landskapet i dag har preg av store ulikheter mellom arkivinstitusjonene på dette området. Jeg har de siste 20 årene arbeidet i tre offentlige arkivinstitusjoner som har utviklet helt ulike profiler som service- og formidlingsinstitusjoner. Denne typen ulikhet bør oppfattes som en styrke: Vi kan fylle litt ulike roller og se våre egne satsinger i lys av andres.

I samordningen av politikken på ABM-området har arkivinstitusjonenes formidlings- og serviceoppgaver også fått en annen dimensjon. Dette har blitt sentralt i diskusjonene om hva som er arkivinstitusjonenes samfunnsoppdrag og kjennetegn og om utviklingsbehov i sektoren.

Lokal- og regionalarkiver

I et land med så sterk lokalhistorisk interesse som i Norge, skulle vi tro at arbeidet med lokalforvaltningens arkiver ville ha lange og sterke tradisjoner. Tilsvarende er det naturlig å tenke seg at den kulturreisningen som kampen for det kommunalt selvstyre i Norge også representerte, ville gi oppmerksomhet til lokalsamfunnets egne arkiver. Slik ble det ikke. Det var lenge slik i Norge at forskere – selv lokalhistorikere som arbeider med rent lokal- og kommunehistoriske problemstillinger – gikk utenom lokalsamfunnets egne arkiver og til sentrale kildeaserier i Riksarkiv/Statsarkiv. Den svake tradisjonen i arbeidet med kommunearkivene og privatarkiver lokalt – både i vern og bruk – er vanskelig å forstå på bakgrunn av politiske og kulturelle tradisjoner. Vi manglet åpenbart noen utløsende impulser fra forskningsmiljøer, lokalpolitikk og organisasjonsliv. Hva angår brukertilbud og bruksmønster gjorde vi lite fram mot de to siste tiårene av forrige hundreår. Lokalarkiver som møteplasser og læringsarenaer fikk vi ikke.

Utviklingen av ikke-statlige arkivinstitusjoner med ansvar for lokalt kildemateriale kunne derfor i liten grad bygge på samspill med forskersamfunn og andre brukergrupper, i hver fall til ut på 1980-tallet; og det kunne i liten grad vises til resultater. Arkivenes betydning i arbeidet med lokal kulturtradisjon og for lokalt kulturliv var lenge et postulat uten innhold.

Det er ettervirkningene av denne tradisjonen vi ser når lokalsamfunnenes arkiver og de verdier de representerer blir frakoblet kulturpolitikken og forvaltningspolitiske reformer. Sentralt utrednings- og utviklingsarbeid behandler fortsatt ikke arkiv på linje med bibliotek og museum som et område som krever samordning mellom stat, fylke og kommune. Selv St.meld. nr. 22, 1999 - 2000, "ABM-meldingen" - som sier så mye godt om utfordringer og utviklingsoppgaver - oppdaget ikke arkiv som infrastruktur og politikkområde for både offentlige og private arkiver og på tvers av forvaltningsnivåene. Og den la derfor heller ikke fram helhetlig politikk for statens innsats på hele feltet. Den type tenkning og politiske prosesser som lå bak eksempelvis omorganiseringen av kulturminnevernet eller bak museumsreformen, har så langt vært utenfor forestillingene på arkivområdet.

Konsekvensene er til dels ubegripelige. Det var eksempelvis slik at museer som drev regionalt privatarkivarbeid tidligere fikk statlige driftstilskudd til sin virksomhet (nå stort sett i rammetilskuddet) – mens det ikke var aktuelt å gi tilsvarende arkivinstitusjoner slik støtte.

Helt uten oppmerksomhet har lokalarkivene ikke vært. Landskomiteen for lokalhistorie ba allerede i 1915 Riksarkivaren om å ta opp med departementet "*...bedre oppbevaring og ordning av de lokale arkiver*" Egil Nysæter skriver at dette "*...vart starten på ein 50-års periode med forsøk på å få til ordna forhold for dei kommunale arkiva*" (Nysæter, Arkivråd 2/95). Disse forsøkene i de følgende 50 årene fikk liten betydning, men det kom forslag som pekte framover. Riksarkivar Asgaut Steinnes mente allerede på 1930-tallet at det var behov for nye typer regionale institusjoner. Han ville ha kommunene med på samarbeid med omlegging av de fem eksisterende statsarkivene til ti fylkesarkiv med ansvar for både statlige og kommunale arkiver, med kommunal medvirkning og delvis finansiering. I dag kan vi se at Steinnes pekte langt fram, mot komitearbeid på 1980-tallet (Ness-komiteen og Bjørkvik-utvalget i 1984), mot den aktuelle utviklingen av IKA-ordningene, mot formuleringer i Regjeringens kulturmelding (2003), og mot Nysæter-utvalget.

Men mye i historien som ser ut til å ligne, er egentlig ulikt. Steinnes forslag kunne ikke forankres i kommunenes eget behov for å tilgjengeliggjøre lokale kilder og ble ikke spilt inn i en politisk prosess. Omgivelser og forståelsesrammer var andre enn våre.

I de kommende tiår forsøkte Riksarkivaren å ivareta lokalarkivene primært gjennom statlig tilsyn, en oppgave som fra 1967 ble delegert til statsarkivene. Fra 1970 ble det nye statsarkivet i Stavanger utgangspunkt for ny retning i arbeidet med lokale arkiver. Statsarkivaren knyttet en regional utviklingsrolle til

tilsynsfunksjonen og startet et arbeid på tre plan: 1) samarbeid med større bykommuner om egne arkivordninger, 2) regionalt arbeid med privatarkiver i samspill med andre aktører, 3) idemaker og pådriver for arkiv som interkommunalt samarbeid.

Har det vært tenkt to geniale tanker i arkiv-Norge, er tanken om interkommunale arkiver den ene. Organisasjonsformen fanget opp den enkelte kommunes ansvar og interesse for egne arkiver, samtidig som den imøtekom behovet for kompetansmiljøer. I dag fremstår organisasjonsformen som robust og fleksibel i forhold til reformer i lokal- og regionalforvaltningen; og IKAene er også godt tilpasset modeller for regionale partnerskap mellom statlig, kommunal og privat virksomhet. IKAene fikk også betydning gjennom den vekten de la på arbeidet med administrative arkivsystemer – og ikke minst ved at de styrket perspektivet på kommunale arkiver som rettighetsdokumentasjon.

Initiativene i Stavanger etter 1970 ble utgangspunktet for nyskaping i andre distrikter. De senere utredningene fra Næss-utvalget om kommunearkivene (1984), og fra Bjørkvik-utvalget om blant annet fylkesarkivarer (1984), gikk inn i en utvikling som da allerede var i gang. Utredningene inneholdt gode situasjonsbeskrivelser og forslag, men førte ikke til ny politikk på departementsplan. For Riksarkivaren og Arkivverket derimot fikk utredningene betydning. Ikke minst har vår nåværende riksarkivar ønsket å styrke arbeidet med lokale- og private arkiver på basis av et samspill med fylker og kommuner. Den videre utviklingen av de interkommunale arkivene utover på 1980/90-tallet er det viktigste eksempelet. Byarkivet i Oslo kan være et annet. Oslo kommune hadde ikke maktet å utvikle et moderne byarkiv uten initiativ og innsats fra Riksarkivarens side. Men uten engasjement for byens egne arkiver fra beslutningstagere i kommunen hadde det heller ikke gått.

Vi som så dette fra den kommunale siden opplevde at Riksarkivaren og Arkivverket var på sitt beste i rollen som pådriver og samarbeidspartner – men utviklingsarbeidet aktualiserte også noen arkivpolitiske spørsmål: I hvilken grad skal arbeidet med lokale arkiver knyttes opp mot statsarkivarenes veiledning og tilsyn, og hvordan skal arbeidet forankres politisk og organisatorisk i fylkeskommuner og kommuner. Med andre ord: Lokalarkivene som knoppskyting fra Arkivverket, i kraftfeltet av Riksarkivarens myndighet? – Eller: arkiv som kommunalt politikkområde og område for regionale partnerskap? Finnes det organisasjons- og styringsmodeller som kan kombinere de to perspektivene?

De strategiske hovedperspektivene, spenningen i endringsprosessene - og mange av de diskusjonene vi har hatt oss i mellom - har beveget seg innenfor denne horisonten.

Mot ”folkearkivet”?

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek ble opprettet allerede i 1909 for å ta vare på og stimulere til arbeid med arbeiderbevegelsens historie og kultur. En årsak var selvfølgelig at selve historieoppfatningen er en så sentral del av bevegelsens ideologi og selvforståelse. Arbeiderbevegelsen foregrep på mange måter 1970-årenes motkulturelle interesse for arkiv som demokratisk kulturarbeid, og ble et eksempel for andre.

Mot slutten av 1970-tallet ble begrepet lokale arkiver en sentral referanse i diskusjonen om hva samfunnet skal med sine arkiver. Det ideologisk utgangspunktet var todelt: Fra siste del av 1960-tallet hadde vernetradisjonen blitt utfordret av forsøk i museumssektoren. Felles for forsøkene var at de ville sette museene inn i kritisk arbeid med historie og kultur, i samspill med lokalsamfunnet. Det ble sentralt å utvide interesseområdet mot usynliggjorte grupper, mot bredere kildemateriale, mot samtiden og mot lokalsamfunnets naturgrunnlag.

Dette falt sammen med en økende interesse i den lokalhistoriske bevegelsen for å arbeide med kilder i eget lokalsamfunn. I våre naboland ble ”grav der du står” mye av en folkebevegelse, og det ble etablert et stort antall lokalhistoriske arkiver. Stikkordene var de samme som for økomuseene: - nærmiljø, deltagelse, undervisning, kritisk dialog, samspill mellom amatører og profesjonelle.

Karakteristisk er de lokalhistoriske arkivenes innsats i Danmark i perioden med omlegging av kommunestrukturen. Så godt som alle danske kommuner fikk sitt lokalhistoriske arkiv; i alt mer enn 400. I Danmark går det akkurat nå en diskusjon om i hvilken grad etableringen av de lokalhistoriske arkivene hadde sammenheng med reformene i kommunene og i kommunestrukturen. Danskene trekker sammenligninger med Norge, der vi ikke fikk en tilsvarende bevegelse for lokalarkiver (i Norge fikk vi 400 bygdetun).

Tankene om øko-institusjonen og om det lokalhistoriske arkivet fikk likevel avgjørende betydning for endringer i arkivlandskapet også hos oss. Alle som var engasjert i utviklingen av regionalt arkivarbeid på 1980-tallet, tok inntrykk fra ideer om dokumentasjonssentra, møteplasser og historiske verksteder. Da Opplandsarkivet i 1991 så tilbake på ti års arbeid med å utvikle arkivnettverket i Oppland, siterte ideskaperen Jon Aage Gjestrum fra stiftelsesdokumentet:

”.. Hver region vil ha en kulturbank å gå til, der befolkningen (kan ha tilgang) til utstillinger, undervisning, studiearbeid, publikasjoner eller til den enkeltes

forskning om egne forfedre, (og) - vil finne kildemateriale” (Veger til Fortida, 1991)

Lederen for Opplandsarkivet og første leder i Landslaget for Lokal- og privatarkiv, Gudmund Møren, uttrykte seg slik ved samme anledning:

”Bak virksomheten disse ti åra kan anes en bærende ide, knyttet til interessen for sosial- og lokalhistorie: Opplandsarkivet skal framfor alt tjene befolkningen i regionen, være en alliert i kampen for å vinne tilbake folkets historie. Amatører, profesjonelle, myndigheter må sammen legge forholda til rette for at stadig flere får ta del i de gavene og det samfunnsbyggende potensialet som ligger i en levende, utbredt historie-interesse” (Veger til Fortida, 1991)

Det ligger mye øko-institusjon i dette ordvalget (og det murrer jo litt i 70-talls marxisme hos noen hver)

Den sentrale referansen for alle som var engasjert i regional institusjonsutvikling, ble Try-komiteeens innstilling om lokahistoriske samlinger/arkiver (1983/84). Innstillingen la opp til en fleksibel utprøving av fire hovedmodeller basert på eksisterende løsninger (mine formuleringer av modellene):

- 1) Statsarkivmodellen, statsarkivene i samarbeid med fylkeskommunen (FK), og med de nye oppgavene finansiert av FK
- 2) Museumsmodellen, større museum, med arkivoppgavene finansiert av FK og staten via tilskuddsordningen for museer
- 3) Fylkesnettverk-modellen, nettverk av ulike institusjoner på fylkesnivå, FK i samarbeid med Distriktshøyskole m.fl.
- 4) Fylkesarkivmodellen, fylkeskommunal virksomhet (med eller uten eget arkivdepot) i samspill med kommuner og ulike institusjoner i fylket

Et hovedperspektiv var regional samordning. Fylkeskommunen sto sentralt i alle modellene. Try-komiteeens utviklingsmodeller danner bakteppet for det mangfoldige landskapet vi da var i ferd med å få – og fikk de neste 20 årene.

Kulturrådet ga sin tilslutning til Try-utvalgets forslag og fulgte i de følgende årene opp med støtte til utvikling og satsinger i 32 lokale og regionale arkivinstitusjoner og til prosjekter i Landslaget for Lokal- og Privatarkiv. I dette lå også en invitasjon til initiativer regionalt, både til distriktsmuseer, distriktshøyskolene og statsarkivene – og til fylkeskommunene spesielt.

Opprettelsen av Landslaget for Lokal- og Privatarkiv (LLP) i 1985 kom som resultat av endringene i arkivlandskapet. Det var blitt behov for en organisasjon som skulle ”fremje vern og formidling av kommunalt og privat arkivtilfang i

Noreg og heve det faglege nivået på dette arbeidet” (vedtektene § 1). LLP skulle være et talerør i arkivfaglige og arkivpolitiske spørsmål. Etter 20 år kan det sies at LLP langt på vei har nådd målsettingen. I tillegg til private og kommunale arkivinstitusjoner organiserte LLP også museer, bibliotek og bedrifter som har som arbeidsoppgaver å bevare arkiver. I 2005 har LLP 165 medlemmer, i all hovedsak institusjoner. De aller fleste arkivinstitusjonene i landet er tilsluttet LLP, og medlemssituasjonen sier mye om endringer i landskapet.

Privatarkivene

Privatarkiver er nødvendig for å dokumentere samfunn og historisk utvikling. Riksarkivet og senere Arkivverket har tatt vare på privatarkiver siden midten av 1880-tallet. Dette var lenge tilfeldig og smått, og det har alltid vært ulike synspunkter på dette engasjementet i Arkivverket. Da John Herstad tiltrådte i stillingen som riksarkivar i 1982 var det med en programerklæring om å styrke arbeidet med privatarkivene. I og med at Norsk Privatarkivinstitutt ble lagt til Riksarkivet, og med opprettelsen av Privatarkivavdelingen i 1987, ble dette et definert ansvar. Med Arkivloven i 1992 ble ansvaret lovpålagt.

Vi har lenge etterlyst støtteordninger og effektive virkemidler for bevaring av privatarkiver. Oppgavene er store, og arbeidet tilfeldig. Men det nye arkivlandskapet de siste 20 årene har likevel og allerede ført med seg en helt annen kvalitet i arbeidet med privatarkiver. I NOU 1987: 35 ”Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag” ble det beregnet at det var bevart om lag 10 000 hyllemeter privatarkiver, halvparten var i Arkivverket. Materialet hadde relativ liten bredde som samfunnsdokumentasjon og mye var lite tilgjengelig. I dag har Arkivverket alene mer enn 15 000 hyllemeter. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling har en stor og betydelig samling. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek med lokalavdelingene har minst 10 000 hyllemeter. Bergen Lokalhistoriske arkiv tilknyttet Bergen Byarkiv har mer enn 3000 hyllemeter. Fylkesarkivene og andre kommunale/fylkeskommunale institusjoner har flere tusen meter. Museene har minst 30 000 hyllemeter. I løpet av 15-20 år er mengden bevarte privatarkiver kanskje syv, åtte doblet(?)

Riktignok er en god del fortsatt lite tilgjengelig, men samlet sett blir privatarkivene stadig mer brukt i formidlingsarbeid og i forskning. I den nasjonale samkatalogen for privatarkiver er det nå opplysninger om 12114 arkiver fra i alt 40 arkivinstitusjoner i alle fylker, og da mangler fortsatt mange av museene som arbeider med arkiv og et par store regionale institusjoner. Nasjonalbibliotekets viktige håndskriftssamling kommer inn i disse dager.

Arbeidet har fortsatt store svakheter, ikke minst i forhold til elektroniske privatarkiver og arkiver fra større bedrifter. Men dersom vi ikke anerkjenner det

beste arbeidet som blir gjort, vil vi heller ikke kunne lære av erfaringene. En viktig svakhet i ABM-meldingen var at den ikke beskrev utfordringer i privatarkivarbeidet på basis av erfaringer og resultater i hele sektoren. Den kartleggingen som ABM-utvikling er i gang med nå, bør kunne brukes til å rette opp perspektivet.

Arkivet ”fra vugge til grav”?

”*Begge deler av oppgaven*”, sa riksarkivar Koren sagt i 1913 om arbeidet for statsadministrasjonens arkivforvaltning på den ene siden og kildebevaring og forskerservice på den andre.

Den siden av oppgaven som litt løst kalles arkivdanning, har egentlig knyttet seg til tre temmelig ulike roller:

- styring, innflytelse og samarbeid med sikte på mer effektiv arkivbevaring
standardisering, undervisning, inspeksjon
- deltagelse i utviklingsarbeid i de enkelte virksomheter
arkivplanarbeid, spesifisering og innføring av arkivsystemer
- faglig og praktisk ansvar for oppdragsgivers løpende arkivdanning
journalføring, arkivlegging, med mer. (Jf ”enhetsarkivet”)

Arkivverket har tradisjonelt ikke bare inspisert offentlige arkiver, men har utarbeidet arkivnøkler og har drevet med opplæring i journalføring. Helt tydelig har det dobbelte ansiktet likevel ikke vært. Det var lenge påfallende at arkivinstitusjoner med ambisjoner om å representere ekspertise i arkivsystemer, nesten utelukkende rekrutterte historikere som knapt hadde hørt om journalføring. Dette endret seg: Historikerne lærte seg om postjournaler, det kom nytt folk inn, og det ble utviklet arenaer for samarbeid. Ikke minst var Norsk Arkivråd viktig her.

Den viktigste strategiske beslutningen på dette området i Arkivverket ble tatt da man gikk inn i arbeidet med åpne standarder for elektroniske systemer for dokument- og saksbehandling. I dette lå både en utfordring til arkivarrollen og til å gå inn i nye samarbeidsrelasjoner. Det avgjørende enkelttiltaket var NOARK- standarden: NOARK 1 ble utformet i 1984 av Statskonsult som ledd i prosjektsamarbeid med Riksarkivaren. Dette ga Riksarkivaren - og etter hvert også kommunale arkivinstitusjoner - en rolle i forhold til systemutviklingen og til systemutviklerne og styrket deres profil som kompetansemiljøer. Fra 1990 ble ansvaret for NOARK overført fra Statskonsult til Riksarkivaren. Arkivarer i andre land misunner oss NOARK, både som standard og utviklingsprosess.

De interkommunale arkivene, etter hvert også de to byarkivene i Oslo og Bergen, var særlig viktige i utviklingen av arbeidet med arkivdanning og arkivsystemer. De kommunale institusjonene gikk videre fra arbeid med standardisering og rådgiving til deltagelse i arkivplanlegging, i kravspesifisering, anskaffelsesprosesser og i innføringsprosjekter.

Nå ser vi at noen kommuner ønsker at deres arkivinstitusjoner også skal ha det operative ansvaret for løpende administrativ arkivdanning. Bergen Byarkiv har tatt over den daglige journalføring og arkivering for hele Bergen kommune. De som arbeider med dette, er nå Byarkivarens medarbeidere. Ansvar for kommunens arkiver *"fra vugge til grav"*, er det sagt om dette (*"fra graven til oppstandelsen"*, får vi vel også tro). I dette ligger også en tydeliggjøring av ansvaret for å sikre innsyn i kommunens virksomhet og for å dokumentere vedtak og virksomhet både i samtid og ettertid overfor innbyggerne. Det snakkes om *"enhetsarkivet"* og *"totalarkivet"*. Tilsvarende forslag har kommet til et par interkommunale arkiver – om de kunne tenke seg å føre en felles postjournal og en sentralisert arkivdatabase for flere kommuner (dette er et interessant eksempel på den utviklingen i arkivdanningen, som Anne Mette Dørum beskrev i sitt innlegg)

Blant de spørsmål som utviklingen aktualiserer, er på hvilken måter offentlige arkivinstitusjoner vil forme sin profil som integrert del av forvaltningen og som fagorgan. Endringene i ansvars- og arbeidsområder – blant annet med direkte ansvar for arkivdanningen - setter nytt lys på arkiv som basis for kontinuitet og sammenheng i saksbehandling og oppgaveløsning og for historisk og juridisk etterprøvnbarhet. I dette ligger et helhetssyn på arkivforvaltningen, som vil kunne forutsette stor grad av nærhet og organisatorisk tilknytning mellom arkivinstitusjonen, forvaltningen og det politiske ansvarsnivå.

Hovedproblemstillingene er i hvilken grad det er ønskelig og mulig å kombinere dette med økende engasjement i bevaring av privatarkiver og med en profil som selvstendige historiefordlere i kritisk dialog med samfunn og arkivbrukere.

Slik sett problematiserer historiske og aktuelle endringsprosesser i våre arkivinstitusjoner de perspektivene som er lagt ned i sentrale styringsdokumenter, blant annet den noe ensidige rollen som historiefordlere og kulturarvinstitusjoner som ABM-meldingen tilla arkivene. Og endringene utfordrer både Riksarkivaren, ABM-utvikling og arkivorganisasjonene når disse skal gi sine råd til myndigheter og private aktører om en ny politikk for utvikling av våre arkivinstitusjoner – og for nye typer av arkivinstitusjoner.

Grov oversikt over det norske arkivlandskapet 2005

Oversikten er lite presis på flere punkter, både fordi vi ikke har oppdatert arkivstatistikk og fordi tall/antall vil avhenge av hvilke krav og kjennetegn vi legger til grunn for å kalle noe en arkivinstitusjon

A Nasjonale institusjoner:

Arkivverket med Riksarkivet, åtte Statsarkiv og Samisk arkiv

- Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek med 12 lokale arkiv, noen av disse knyttet til andre arkivinstitusjoner
- Stortingsarkivet
- Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling

Nasjonale museer med arkivoppgaver på landsplan (Nasjonalmuseet for kunst, Norsk teknisk museum m.fl)

B Regionale institusjoner

- ca 15 større regionale arkivinstitusjoner (fylkesarkiver og andre fylkesdekkende institusjoner); ikke medregnet statsarkivene.
- et antall større regionale museer som arbeider med arkiv (eks. Norsk Vasskraft og Industristadmuseum, Odda)

C IKA-ordninger

12 ordninger med ca 270 kommuner og åtte fylkeskommuner som medlemmer
Den første i 1976, de øvrige fra 1985/86 til i dag.

D Lokale arkivinstitusjoner og institusjoner på kommunenivå

- seks til ti byarkiv, alt etter hvilke krav vi setter til en slik institusjon. I all hovedsak utviklet fra 1980-tallet
- andre selvstendige kommunearkiver og lokalhistoriske arkiver på kommunenivå (med og uten kommunale arkiver), etablert i hovedsak fra ca 1980/85
- at antall lokale/regionale spesialmuseer med arkiv som arbeidsfelt (jf B. over), i hovedsak fra tidlig 1980-tall.

Noen andre tall:

- Institusjonsregisteret i Kulturnett Norge har registrert 247 institusjoner som oppbevarer arkiv
- I dag er det registrert 149 arkivbevaringsinstitusjoner i ABM-Us kartleggingsbase: rene arkivinstitusjoner, museer, bibliotek, lokalhistoriske samlinger med originalt arkivmateriale . I dette tallet er kommuner, både som er tilknyttet IKA-ordninger og som har eget arkivdepot.
- Pr. 01.01.2005 hadde Landslaget for Lokal- og Privatarkiv (LLP) 165 medlemmer, i all hovedsak institusjoner: private og kommunale arkivinstitusjoner, museer, bibliotek, lokalarkiv og bedrifter som har som arbeidsoppgaver å ivareta historiske arkiver
- I 2004 var det ansatt 237 personer i Arkivverket, hvorav 134 i statsarkivene. De kommunale institusjonene – selvstendige kommunearkiver og interkommunale arkiver – har mer enn 140 tilsatte, men tallet er langt høyere om vi tar med alle tilsatte som har en type definert ansvar for depot- og formidlingsoppgaver i enkeltkommuner. (Ca 140 kommuner med til sammen mer enn 1 mill. innbyggere er verken med i en interkommunal arkivordning eller har egne arkivinstitusjoner.)